

ERZURUM (OVA) KAZASININ NÜFUSU (1896)

Population of Erzurum's District (Ova) in 1896

Selahattin TOZLU*
İskender YILMAZ**

Özet

Bu çalışmada 1896 yılında Erzurum (Ova) kazasının nüfusu ortaya konmuştur. Söz konusu verinin kaynağı, Anadolu Umum Müfettişi Ahmed Şakir Paşa'nın yaptırdığı nüfus yazımına ait defterdir ki bu defter Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır. Ancak defterde Erzurum şehir merkezinin nüfusu yazılmamıştır, bu nedenle kazanın tahmini nüfusunu ortaya koymak zorlaşmaktadır. Bu zorluğu mümkün olduğunca aşmak için, yakın tarihlerdeki diğer kayıtlara kullanıldı. Diğer yandan kazanın tamamında sadece "erkek" nüfus yazılmıştır, bu da kazanın tam nüfusunu bulmayı zorlaştıran öteki sebeptir. Köylerin "hane sayılarının verilmiş olması" bu bakımdan tahmini bir nüfus bulmamıza yardımcı olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum şehri, Erzurum (Ova) kazası, Ova, Sitavuk (merkez köyleri), Ilıca, Aşkale, Nüfus, 1896 yılı

Abstract

This study reveals the population of Erzurum's district (Ova) in 1896. The data source based on population registry book which was prepared on Ahmet Şakir Paşa' request. Ahmet Sakir Paşa was the Anadolu Umum inspector at that time and this population registry has still existed in Başbakanlık Arşivi (archive). Yet, the population registry book did not give information about the population of Erzurum city center. Therefore it is hard to predict the population of the district. In order to make more reliable prediction, various data of the similar date is also used. On the other hand, population registry book just mentioned "male" population and this is another reason which also made the prediction of the exact number of the Ova's population more difficult. Since there was the number of house in data, it helped us find estimated population.

Key Words: City of Erzurum, District of Erzurum (Ova), Ova, Sitavuk, Ilıca, Aşkale, Population, Year of 1896.

---

* Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Kâzım Karabekir Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Bölümü.
tozlu@atauni.edu.tr

** Yrd. Doç. Dr. Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.
iskender@atauni.edu.tr

Çalışmayı Sunuş

Bu makalede Erzurum (Ova) kazasının 1896 yılındaki nüfusu ortaya konacaktır. Çalışmanın kaynağı, Anadolu Umum Müfettişi Ahmed Şakir Paşa'nın yaptırdığı Erzurum valiliğine verdirdiği nüfus defteridir. Ancak bu defterde Erzurum şehrinin merkez nüfusuna dair bir kayıt yoktur, bu nedenle merkez nüfusuna ve nahiyelere dair diğer kaynak ve eserlerden bazı ilaveler yapılarak, şehir merkezi ile kazanın nüfusu tahmini olarak bulunmaya çalışılacaktır.

Ahmed Şakir Paşa'nın Yaptırdığı Nüfus Yazımı (1896)

Ahmed Şakir Paşa, Berlin Anlaşmasının 61. maddesi gereğince Osmanlı Devletinin diğer anlaşmalı devletlere verdiği taahhüt dolayısıyla, yapılan ıslahat çalışmalarını daha ileri götürmek ve Anadolu'yu teftiş etmek üzere müfettiş tayin edilmişti¹. Bu görevde kendisine geniş yetkiler verilmiş, vilayet idarelerinin idari yapıları dahil olmak üzere, birçok alanda değişiklikler yaptırmıştı. Teftiş ettiği vilayetler arasında Erzurum da vardı. Erzurum vilayetinin idaresini düzenlemekten başka, eğitimden sanayiye kadar birçok tespit ve tekliflerde bulunmuş, madden araştırmaları yaptırmış, nihayet Erzurum vilayetinin nüfusunu yazdırdığı gibi, bir de renkli haritasını çıkarttırmıştı².

Ahmet Şakir Paşa'nın yaptığı yeni düzenlemede Erzurum merkez kazası, önceden olduğu gibi "Ova kazası" adıyla düzenlenmiş ve dört nahiyeye ayrılmıştır. Bu nahiyeler Ilıca, Ovacık, Aşkale ile merkez nahiyesidir ki, merkeze bağlı köyler Sitavuk nahiyesi içinde yazılmıştır³.

Bu düzenleme sırasında yapılan nüfus yazımının defterleri 21 Nisan 1896 (9 Nisan 1312) tarihinde Şakir Paşa tarafından Erzurum valiliğine iletilmiştir⁴.

¹ Ahmed Şakir Paşa'nın hayatı ve Anadolu Umum Müfettişliği için bk. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, İstanbul 1993.

² Ahmed Şakir Paşa'nın yazımın yaptırdığı nüfus defterleri ve Erzincan sancağı mühendisi Serafım (Seraphim) tarafından çizilen Erzurum vilayeti haritasına bk. BA, *İrade Dahiliye (İ.DH)*, nu. 1337, 1 Ağustos 1896 (21 Safer 1314/20 Temmuz 1312) tarihli irade ve ekleri.

³ BA, *İ.DH*, nu. 1337, ek. 27-30.

⁴ BA, *İ.DH*, nu. 1337, ek. 4/14.

Sitavuk Nahiyesi

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı
Gırcıngos	23	105	23
Haçkevank	94	27	43
Ümidim	169	382	130
Kirinç	55	293	93
Tasmazor	22	-	3
Müdüрге	10	465	89
Kevahor	185	119	76
Mülk	115	-	33
Ortuzi	207	-	65
İğdasor	123	223	80
Erkinis	114	22	29
Tivnik	89	289	72
Badişen	28	185	48
Terkini	26	244	67
Konk	105	189	82
Özni	80	676	174
İsavank	76	-	24
Şeyhköyü	65	265	77
Soğukçermik	156	187	82
Kân	224	1.106	370
Çiftlik	115	634	173
Kızılkilise	113	129	64
Karagöbek	138	-	53
Göngörmez	56	-	21
Giregöse	120	-	32
Zağgi	85	-	31
Köşk	141	-	37
Kelevürt	79	-	25
Çipak	69	-	25
Ahuncuk	17	-	10

Akdağ	169	-	51
Tafta	62	7	25
Hins (Dumlu)	50	427	116
Kanber	160	-	37
Hedelemek	52	-	29
Dinarkom	128	143	80
Sitavuk	52	747	148
Tufaç	270	232	121
Kösemehmed	72	-	23
Arzuti	155	123	59
Yekûn	4.069	7.219	2.820

Ovacık Nahiyesi

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı
Ahuncuk	38	-	20
Akdağ	67	-	23
Sitahank	80	-	18
Başkend	68	-	41
Kabaktepe	67	-	18
Başovacık	101	-	27
Arapkendi	114	-	22
Aynalıkale	61	-	15
Üçkilise	162	-	56
Karakale	150	-	29
Çortinkâr	38	-	22
Kapulu	100	-	22
Çıkrıklı	78	-	23
Rizekend	179	-	56
Kuzgun	40	-	11
Sırlı	74	-	27
Ağcakend	15	-	10

Bizdinkas	9	-	4
Elmalı	61	-	15
Ziravank	52	-	18
Hiğnik	133	3	38
Serçeme	243	-	68
Yoncalık	195	-	59
Mezra	145	-	37
Gölviran	112	-	36
Şegav	225	-	67
Ağzıaçık	122	-	39
Toprakkale	198	-	52
Kızılkale	78	-	21
Paşaki	249	-	66
Söğüdü	145	-	42
Başkurdderesi	225	-	56
Kotanis	249	-	74
Siğırzindanı	125	-	33
Çeğindir	84	-	25
Geyik	206	-	57
Canvıran-1 süfla	141	-	47
Genepe	34	-	11
Canvıran-1 ulya	170	-	49
Çatak	79	-	28
Mandavak	14	-	4
Halilkaya	120	-	33
Yekûn	4.846	3	1.419

İlca Nahiyesi

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı
İlca	196	251	88

Pulur	95	141	66
Mördülük	123	59	62
Tepeköy	64	-	26
Mahanda	134	-	36
Tekedere	112	-	36
Kâgiri (Kevgiri)	86	-	31
Hanege	161	-	32
Süngerîç	102	65	51
Sögüdü	245	119	105
Sakalikesik	48	-	17
Özbek	130	37	51
Künbed	244	-	75
Yağmurcuk	161	-	49
Ağviran	119	-	35
Zerdigekomu	52	-	20
Zerdigeköyü	66	-	26
Haydari	417	-	127
Tambura	170	-	41
Tebrizcik	255	-	78
İncioğlukomu	30	9	12
Abdurrahmanefendi komu	35	-	12
Keklikderesi	21	-	6
Evreni	225	-	96
Kuşcu	70	13	27
Karaarz	100	415	116
Peykeriç (Pezceriç)	70	-	28
Salasor	111	100	68
Erinkâr	149	-	46
Erçik	149	-	50
Ebulhindi	110	92	64
Hayapa (Kayapa)	74	65	28
Titkir	310	29	97
Poççik	191	-	57

Tosik	78	-	29
Emrecik	247	-	79
Ağaver	203	-	49
Alaca	385	-	96
Tazegül	411	-	126
Karabıyık	166	-	48
İrgemansur	343	74	67
Meymansur	353	-	98
Norşin	109	86	86
Zuvans	255	-	72
Yekûn	7.175	1.555	2.455

Aşkale Nahiyesi

Köyün Adı	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı
Aşkale	498	67	149
Kâğdariç-i süfla	131	-	39
Kâğdariç-i ulya	327	-	104
Koşapınar	424	-	124
Canvıran	131	-	39
Kâror	284	-	82
Musadanişmend	107	-	30
Karahasan	212	235	111
Danzut	158	-	47
Taşagıl* (Çomoğ- lu komu dahil)	311	-	92
Pırnakapan	293	4	101
Gülabikomu	108	-	39
Sapdıran	165	-	55
Liç	165	-	54
Altundaş	86	-	30

* Defterde köyün başındaki ilk harf "ha" harfi ile yazılmış ise de bu doğru değildir, doğrusu "Taşağıl"dır. Nitekim haritada da "Taşağıl" olarak doğrusu yazılmıştır.

Kurtmahmud	144	-	46
Şoğık	99	-	34
Sos	171	-	55
Balınpertek	154	-	38
Taşlıçayır	96	-	25
Çırmıt	225	-	60
Topalçavuş	327	74	119
Bacavurt	129	-	45
Sarıbaba	168	-	48
Persor	169	-	50
Şeyhviran	132	-	40
Başköy	495	-	182
Hatuncuk	70	-	33
Hacıhamzakomu	40	-	13
Kükü(r)tlü	175	-	43
Abdalcık	76	-	18
Pırtın	382	4	129
Nerdüban	312	-	104
Cinis	277	171	143
Yekûn	6.621	555	2.321

Şakir Paşa'nın yaptırdığı yazımda Erzurum (Ova) kazasının Sitavuk nahiyesine 40, Ovacık nahiyesine 42, Ilıca nahiyesine 44, Aşkale nahiyesine de 34 köy bağlı olup, kazanın toplam 160 köyü bulunmaktadır. Bu yazıma göre nahiyelerin topluca nüfus durum şöyle idi:

Nahiye	Müslüman Erkek	Hıristiyan Erkek	Hane Sayısı	Toplam Erkek
Sitavuk	4.069	7.219	2.820	11.288
Ilıca	7.175	1.555	2.455	8.730
Aşkale	6.621	555	2.321	7.176
Ovacık	4.846	3	1.419	4.849
Yekûn	22.711	9.332	9.015	32.043

Eldeki bu verilere rağmen, hem Erzurum kazasının toplam nüfusunu hem de sadece köylerde yaşayan kişilerin yekûnunu tam olarak tespit edemiyoruz. Bunun ilk sebebi şehir nüfusunun yazılmamış olması, ikinci nedeni de köylerde ikamet edenlerden yalnızca erkeklerin kayıtlı bulunmasıdır. Ancak sadece köylerde bulunan kimselerin hiç olmazsa yaklaşık belirlenmesine yarayacak “hane” sayıları vardır. Sözü edilen hane sayısının kaç rakamı ile çarpılarak tahmini nüfusun bulunacağı kesin değildir, fakat kadın erkek nüfusunu birbirine yaklaştıracak bir rakam ile çarpmak en doğru yol olacaktır. Bu bakışa göre dört nahiyedeki 9.015 hanede 32.043 toplam erkek kayıtlıdır. Demek ki en az 30.000 civarında “kadın” sayısına ulaşılabilecek bir rakam ile “hane” çarpılarak “yaklaşık” toplam nüfus bulunmalıdır ki, bu durumda hane sayısı en az ve en fazla “yedi (7)” rakamı ile çarpılmalıdır.

Kazanın umum nüfusunu bulmak bakımından diğer bir zorluk da Şakir Paşa yazımında şehir merkezindeki nüfusun olmamasıdır. Bu durumda da kazaya ve şehir merkezine ait nüfus verilerine bakarak bir yaklaştırmada bulunmak gerekmektedir.

1886 (1304/1302) yıllı Erzurum Salnamesine göre; 15 nahiyesi bulunan Ova kazasının merkezi Ilıca'dır. Bu kazanın 171 köyünde 9.300 hanede 33.484 erkek ve 30.648 kadın olmak üzere toplam 64.132 kişi kayıtlıdır⁵.

Aynı yıl Erzurum şehrinde 7.226 hanede 19.789 erkek ve 19.115 kadın olarak yekûn 38.904 kişi yaşamaktadır⁶. Demek ki 1886 kaydında Erzurum kazasının toplam nüfusu 104.036 kişidir.

Ansiklopedisi 1889 yılında basılan Şemseddin Sami, Erzurum şehrinde 26.554 Müslüman, 9.421 Ermeni ve kalanların Katolik vs. olarak toplam 38.900 kişi olduğunu kaydeder⁷.

Vital Cuinet, önsözünü 1890 yılında İstanbul'da yazdığı ansiklopedik eserinde, Erzurum şehrinde 50 mahallede 7.236 hane bulunduğunu kaydederek⁸ şehrin nüfusunu yazar. Bu yazımda ciddi yanlış anlamalara yol açacak rakamlar vardır. Ancak bu yanlışlıkları düzelterek aktaracağımız doğru nüfus dağılımı şöyledir: 33.535 Müslüman, 21.413 Gregoryen Ermeni, 2.988 Katolik, 545 Protes-

⁵ *Sâlnâme-i Vilâyet-i Erzurum (ES)*, Erzurum 1304/1302, s. 263. Yıllıklardan aktarılan bilgiler, hicri yıllara göre verilmiş ve dipnotlara Rumi yıllar da eklenmiştir.

⁶ *ES/1304-1302*, s. 239.

⁷ Şemseddin Sami, *Kâmûsül-A'lâm II*, İstanbul 1889/1306, s. 829.

⁸ Vital Cuinet, *La Turquie D'Asie I*, Paris 1892, s. 183.

tan, 532 Ortodoks Rum, 6 Yahudi, 1.078 ecnebi ve 960 yabancı olmak üzere toplam 60.097 kişidir⁹.

V. Cuinet, Erzurum sancağının merkez (Erzurum) kazasının adını “Ova kazası” olarak gösterir. Onun verdiği bilgiye göre, Ova kazasının 17 nahiyesi ve 171 köyü vardır¹⁰. Kazanın idare merkezi Ilıca’dır. Ova kazasını 17 nahiye gösteren Cuinet; ancak Haydari, Kevahor, Girekösek, Kayapa, İrgemansur, Cinis, Aşkale, Kotanis, Mördülük, Pırnakaban, Ilıca, Karaarz, Kân, Sitavuk ve Arabkendi adlı 15 nahiye yazmıştır¹¹. Kaza nüfusunun ayrıntısı şöyledir: 27.689 Müslüman, 20.311 Gregoryen Ermeni, 510 Katolik Ermeni ve 577 yabancı olmak üzere toplam 49.087 kişidir¹². Demek ki Erzurum şehri ve Erzurum (Ova) kazasında kayıtlı kişi sayısı 109.184 kişidir.

V. Cuinet’in kayıtlarındaki ciddi hataların ilki, şehir ve Erzurum (Ova) kazasına ait nüfus yazımlarındadır. Cuinet, şehirde 60.097 kişilik nüfus yazarken, bunları Müslüman olarak belirtmiştir. Ova kazasında ise, kazanın toplam nüfusu olan 49.087 kişiyi aynı şekilde Müslüman olarak göstermiştir. Oysa her iki sayı da şehir ve kazanın umum nüfusunu göstermektedir. Yani, “Müslüman” olarak gösterilen nüfustan, gayrimüslimler ve yabancılar düşüldükten sonra, geriye kalan nüfus Müslümanlara aittir. Bu nedenle Erzurum şehri ve kazasının toplam nüfusu 109.814 kişidir. Kaldı ki bu rakam bile, bilhassa gayrimüslim nüfusu çok göstermesi bakımından sorunludur.

Kemal H. Karpat, 1893 yılına ait bir kayıttan Erzurum şehri ve Ova kazasının nüfusunu ayrıntılı olarak aktarır. O kayda göre; şehirde 13.473 kadın ve 13.636 erkek Müslüman, 244 kadın ve 242 erkek Rum, 4.577 kadın ve 5.153 erkek Gregoryen Ermeni, 373 kadın ve 416 erkek Katolik, 3 kadın ve 3 erkek Yahudi, 164 kadın ve 163 Protestan, 8 kadın ve 7 erkek gayrimüslim Çingene

⁹ V. Cuinet, *Aynı eser*, s. 138.

¹⁰ V. Cuinet, *Aynı eser*, s. 138.

¹¹ V. Cuinet, *Aynı eser*, s. 134.

¹² V. Cuinet, *Aynı eser*, s. 138, 194. Bu son sayfadaki kayıttan 577 kişi için kullanılan “*divers*” sözü, “*muhtelif*” veya “*diğerleri*” anlamına gelse de, bir önceki kaydında “*divers*” deyiminin altına “*yabandjis*” notunu düşmüştür (s. 138). Bu dönem Osmanlı kayıtlarında iki deyim vardır: Osmanlı Devleti vatandaşı olmayanlar için “*ecnebi*”, nüfusu yazılan vilayetten değil başka bir vilayetten olanlar için de “*yabancı*” deyimleri kullanılmaktadır. Nitekim V. Cuinet, mesela, İspir kazası nüfusunu yazarken; Erzurum vilayetinden olmayanlar için “*yabancı*” terimini (*sujets ottomans étrangers au vilayet (yabandjis)*) kullanırken; Osmanlı vatandaşı olmayanlar için “*ecnebi*” deyimini (*étrangers de nationalités diverses (edjnébis)*) kullanmıştır (V. Cuinet, *Aynı Eser*, s. 226). V. Cuinet, bu iki deyim daha önce de açıklamıştır (*Aynı eser*, s. 140-141).

(gypsies), 97 kadın ve 121 erkek ecnebi* olarak 18.941 kadın ve 19.743 erkek olmak üzere toplam 38.684 kişi kayıtlıdır¹³.

Aynı kayda göre Ova kazasının nüfusu şöyledir: 21.862 kadın ve 23.847 erkek Müslüman, 3 kadın ve 8 erkek Rum, 8.765 kadın ve 9.613 Gregoryen Ermeni, 200 kadın ve 203 erkek Katolik olarak toplam 30.830 kadın ve 33.671 erkek olmak üzere 64.501 kişi kayıtlıdır¹⁴. Bu kayda göre Erzurum kazasının toplam nüfus 103.185 kişidir.

1893 (1310) yılına ait Erzurum Vilayeti Salnamesine göre; Erzurum şehir merkezinde 7.368 hanede 20.89 erkek ve 19.347 kadın olmak üzere toplam 39.436 kişi vardır¹⁵.

1893 yılına göre Erzurum (Ova) kazasının 15 nahiyesi ve 166 köyü bulunmaktadır. Kazaya bağlı nahiyeler şunlardır: Haydari, Kevahor, Girekösek, Kayapa, İrgemansur, Cinis, Aşkale, Kotanis, Ovacık, Mördülük, Pırnakaban, Ilıca, Karaarz, Kân ve Sitavuk nahiyeleri. Köylerdeki 7.392 hanede 33.956 erkek, 31.382 kadın olmak üzere toplam 65.332 kişi yaşamaktadır.¹⁶ Demek ki 1893 yılında Erzurum kazasının toplam nüfusu 104.768 kişidir.

1895 (1312) yılındaki kayıtlara göre, şehirde 7.368 hanede 19.797 erkek ve 19.977 kadın olmak üzere toplam 39.774 kişi vardır¹⁷. Kazanın, merkezden idare edilen merkez nahiyesi (Sitavuk) dışında Ilıca, Ovacık ve Aşkale adlı üç nahiyesi bulunmaktadır. Bu üç nahiyede 7.406 hanede 35.308 erkek ve 32.371 kadın olmak üzere toplam 67.679 kişi yaşamaktadır¹⁸. Demek ki Erzurum kazasının toplam nüfusu 107.453 kişidir. Bu nüfusun ayrıntısı yıllıkta verilmiştir. Şehir kısmında köy ve mahalle sayısı 50 gösterilmiş ise de, bu sayı yalnızca mahalleleri kapsar, köy sayısı nahiyeler kısmında doğru olarak 170 kaydedilmiştir. Şehrin 50 mahallesinde 13.126 erkek ve 13.477 kadın Müslüman, 259 erkek ve 263 Rum, 4.891 erkek ve 5.000 kadın Gregoryen Ermeni, 372 erkek ve 564 kadın Katolik Ermeni, 181 erkek ve 181 kadın Protestan, 3 erkek ve 3 kadın Yahudi, 7 erkek ve 8

* "Ecnebi" deyiimi, Osmanlı Devleti vatandaşı olmayanlar (*foreign citizens: başka devlet vatandaşları*) anlamındadır.

¹³ Kemal H. Karpat, "Ottoman Population Records and the Census 1881/82-1893", *International Journal of the Middle East Studies*, 9/3, Oct. 1978, s. 259.

¹⁴ K. H. Karpat, "aynı makale", s. 259.

¹⁵ *ES/1310-1308*, s. 125.

¹⁶ *ES/1310*, s. 131-133.

¹⁷ *ES/1312 (1310)*, s. 175.

¹⁸ *ES/1312*, s. 181. Salnamede merkez nahiyesi dışında Sitavuk, Ilıca ve Aşkale nahiyeleri kayıtlı ise de, merkez nahyesinin Sitavuk olduğu aşağıda açıklanacaktır.

kadın Kıbtî (Çingene), 837 erkek ve 384 kadın yabancı, 121 erkek ve 97 kadın ecnebi yaşamaktadır. Şehrin toplam nüfusu ise 39.774 kişidir¹⁹.

Keza 1895 yılına göre dört nahiyede (yıllıkta üç denilse de doğrusu dört nahiyedir) 170 köydeki nüfusun ayrıntısı da vardır. Buna göre 24.896 erkek ve 22.778 kadın Müslüman, 10 erkek ve 5 kadın Rum, 10.190 erkek ve 9.383 kadın Gregoryen Ermeni, 212 erkek ve 205 kadın Katolik olmak üzere toplam 67.679 kişi vardır²⁰. Demek ki Erzurum kazasının toplam nüfusu 109.453 kişidir.

Erzurum (Ova) kazasının 1897-1898 (1314-1315/1313) yılına göre merkezden idare edilen merkez nahiyesi ile birlikte Sitavuk, Ilıca ve Aşkale adlı dört nahiyesi bulunmaktadır²¹. Yıllıkta “merkez nahiyesi” olarak zımnen “Ovacık” kasbedilmiş ise de bu yanlıştır. Çünkü merkezden idare edilen merkez nahiyesi köyleri Sitavuk nahiyesine bağlıdır ve merkez nahiyesi köyleri Sitavuk köyleridir. Nitekim 1901 (1318/1316) yılına, Erzurum (Ova) kazası kısmında; “*merkez-i vilâyetden idâre olunan işbu dâire kırk iki aded karyeden ibâret olub cenûben Erzurum kasabası şimâlen Tortum ve şarken Pasinler kazâları ve garben Ilıca nâhiesi hudûdlarıyla mahdûddur*” denilerek, tam olarak Sitavuk nahiyesinin “*merkezden idare edilen ve merkez köylerinin bağlı bulunduğu nahiye olduğu*” gösterilmiştir²².

Şehir merkezinde 50 mahallede 7.368 hanede 19.989 erkek ve 20.644 kadın olmak üzere toplam 40.633 kişi yaşamaktadır²³. Şehir merkezindeki nüfusun ayrıntısı şöyledir: 17.188 erkek ve 19.852 kadın Müslüman, 265 erkek ve 261 kadın Rum, 5.292 erkek ve 5.111 kadın Gregoryen Ermeni, 415 erkek ve 410 kadın Katolik, 181 erkek ve 185 kadın Protestan, 3 erkek ve 3 kadın Yahudi, 7 erkek ve 8 kadın Kıbtî (Çingene), 852 erkek ve 707 kadın yabancı, 121 erkek ve 97 kadın ecnebi olmak üzere yekûn 40.633 kişi²⁴.

Dört nahiyenin 165 köyünde ise, 9.497 hanede 34.524 erkek ve 32.371 kadın olarak yekûn 66.895 kişi kayıtlıdır²⁵. Bu nüfusun açılımı şu şekildedir: 24.879 erkek ve 22.736 kadın Müslüman, 10.128 erkek ve 9.352 kadın Gregoryen

¹⁹ ES/1312, s. 266-267.

²⁰ ES/1312, s. 266-267.

²¹ ES/1314(1315)-1313, s. 165.

²² ES/1318-1316, s. 276.

²³ ES/1314-1315, s. 159.

²⁴ ES/1314-1315, s. 290-291.

²⁵ ES/1314-1315, s. 166.

Ermeni, 217 erkek ve 231 kadın Katolik olmak üzere toplam 66.544 kişi²⁶. Demek ki bu kayda göre Erzurum kazasının toplam nüfusu 107.177 kişidir.

Yüzyılın sonunda (1900-1901) Erzurum şehrinde 8.008 hanede 20.108 erkek ve 20.84 kadın olmak üzere toplam 40.192 kişi yaşamaktadır²⁷. Elli mahallesi bulunan şehrin nüfusu topluluklara göre şu şekildedir: 13.743 erkek ve 14.447 kadın Müslüman, 267 erkek ve 300 kadın Rum, 5.097 erkek ve 5.464 kadın Gregoryen Ermeni, 301 erkek ve 481 kadın Katolik, 182 erkek ve 189 Protestan, 312 erkek ve 100 kadın yabancı, 163 erkek ve 95 kadın ecnebi olmak üzere 40.192 kişi²⁸.

Bu yıl da Erzurum (Ova) kazasının merkez (Sitavuk nahiyesi köyleri), Ovacık, Ilıca ve Aşkale adlı dört nahiyesi bulunmaktadır.

Merkez (Sitavuk) nahiyesinin 42 köyünde 2.938 hanede 11.871 erkek ve 11.240 kadın olmak üzere toplam 23.111 kişi vardı²⁹. Bu nüfusun ayrıntısı şöyle idi: 4.324 erkek ve 4.034 kadın Müslüman, 8 erkek ve 8 kadın Rum, 7.330 erkek ve 6.980 kadın Gregoryen Ermeni, 394 erkek ve 215 kadın Katolik olmak üzere yekûn 23.111 kişi³⁰.

Ilıca nahiyesinin 44 köyünde 2.469 hanesinde 8.636 erkek ve 8.180 kadın olarak toplam 16.816 kişi yaşamaktadır³¹. Bu nüfus 6.455 erkek ve 6.111 kadın Müslüman, 2.181 erkek ve 2.069 kadın Gregoryen Ermeni olmak üzere toplam 16.816 kişi şeklinde idi³².

Aşkale nahiyesinin 48 köyünde 2.960 hanede 9.946 erkek ve 8.987 kadın olarak toplam 18.933 kişi bulunmaktadır³³. Bu 18.933 kişi; 9.293 erkek ve 8.796 kadın Müslüman, 645 erkek ve 591 kadın Gregoryen Ermeni olarak ayrılıyordu³⁴.

Ovacık nahiyesinin 35 köyünde 1.143 hanede 4.044 erkek ve 3.626 kadın olarak yekûn 7.670 kişi vardı³⁵. Bu nüfusun tamamı Müslüman olarak kaydedil-

²⁶ *ES/1314-1315*, s. 290-291. Nüfusun ayrıntısı kısmında hane sayısı metindeki bir eksik rakamla 9.496 olarak kayıtlıdır.

²⁷ *ES/1318-1316*, s. 270.

²⁸ *ES/1318-1316*, s. 438-439.

²⁹ *ES/1318*, s. 276.

³⁰ *ES/1318*, s. 438-439.

³¹ *ES/1318*, s. 279.

³² *ES/1318*, s. 438-439. Salnamede hane sayısı yanlış olarak 4.469 yazılmıştır.

³³ *ES/1318*, s. 282.

³⁴ *ES/1318*, s. 438-439. Salnamede hane sayısı yanlış olarak 1.450 yazılmıştır.

³⁵ *ES/1318*, s. 286-287.

miştir³⁶. Bu ayrıntılı kayıtlara göre Erzurum kazasının toplam nüfusu 106.722 kişidir.

Değerlendirme

Buraya kadar verilen bilgilere bakılırsa, Erzurum şehrinin nüfusu, 1886 yılından 1900 yılına kadar yaklaşık 39.000 ila 41.000 arasında seyretmiştir. 1886 yılında şehirde 7.226 hane varken, 1900 yılında ulaştığı hane sayısı 8.008 olmuştur. Demek ki şehir nüfusunda büyük ölçüde azalma veya artma gerçekleşmemiştir. Hem bu kayıtlardan hem de Şakir Paşa yazımından yola çıkarak, 1896 yılında şehir ve kazanın toplam nüfusu şöyle değerlendirilebilir: Şakir Paşa yazımına göre; dört nahiyenin toplam erkek nüfusu 32.043 kişidir. Nahiyelere bağlı köylerde 9.015 hane vardır. Bu hanenin en az ve en fazla çarpılabileceği rakam yedi (7) olmalıdır. Çünkü kadın ve erkek sayısının birbirine yakın olması lazım gelmektedir. Buraya kadarki kayıtlara göre, Erzurum şehri ve kazasında, savaşlara ve erkek nüfusun daha hareketli olmasına rağmen, erkek nüfusu kadınlardan daha fazladır. Bu durum da dikkate alındığında, 9.015 hanelik nüfusun toplamı 63.105 etmektedir ve bu rakam şüphesiz yaklaşıktır. Böyle olduğunda nahiyelerin toplamında 32.043 erkek ve yaklaşık 31.062 kadın bulunmaktadır. 1886 yılından 1900 yılına kadarki şehir nüfusunun miktarları göz önüne alınarak, 1896 yılında Erzurum şehrinin en az 40.000 civarında nüfusu olduğu varsayılabilir. Bu durumda ise, 1896 yılında Erzurum kazasının toplam nüfusunun 106.000 civarında olduğu söylenebilir.

Ek Kaynakça

Yerleşme adlarından oluşan bu türlü çalışmalarda, yerleşme adlarının belirlenmesi başlı bir zorluktur. Özellikle Arap harfleriyle yazılmış olması, herhangi bir yerleşme adının birkaç çeşit okunmasına yol açmaktadır. Bu zorluğu aşmanın ilk yolu saha araştırmasıdır ve bu makale için sahada araştırma yapılmıştır. İlave-ten şu kaynaklara bakılarak yerleşme adları düzeltilmiştir:

1-*Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimiz Adları*, Türkiye Cumhuriyeti Dahiliye Vekâleti Yayını, Hilal Matbaası, İstanbul 1928 (Eser faydalı olmakla birlikte, yanlış yazımlar da az değildir).

2-*1935 20 İlkeşrin Genel Nüfus Sayımı: Türkiye Nüfusu (Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibarile Muvakkat Rakamlar)*, Başvekalet İstatistik Genel Direk-

³⁶ ES/1318, s. 438-439.

törlüğü Yayını, Ulus Basımevi, Ankara 1935 (Her bir vilayetin ayrı yazıldığı ilk önemli kayıtlardır).

3-*Genel Nüfus Sayımı (20 İlkteşrin 1935, Kati ve Mufassal Neticeler): Köyler Nüfusu*, T.C. Başbakanlık İstatistik Genel Direktörlüğü Yayını, Hüsnütabiat Basımevi, İstanbul 1937 (Harf sırasına göre yalnızca köy (muhtarlık) olan yerleşmelerin adlarıdır).

4-*Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu I-II*, Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı Yayını, Ankara 1946 (Bu kaynakta yerleşim bulunan köy, mezra, mahalle ve çiftlikler bile harf sırasına göre yazılmıştır).